

ДОЦІЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ЗАБОРОНИ РАБСТВА ТА ПІДНЕВІЛЬНОГО СТАНУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛОЖЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

THE EXPEDIENCY OF THE CONSTITUTIONAL ANCHORING OF THE PROHIBITION OF SLAVERY AND SERVITUDE THROUGH THE PRISM OF PROVISIONS OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

Медвідь А.Б.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права
Львівського торговельно-економічного університету,
третейський суддя Постійно діючого третейського суду при
Торгово-промисловій палаті України*

У статті досліджується форма регламентації та правовий зміст заборони рабства й підневільного стану, регламентовані Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. На основі детального аналізу наукової полеміки, відповідної практики Європейського суду з прав людини та низки статей чинного Кримінального кодексу України формулюється пропозиція щодо включення до ст. 28 Конституції України додаткового положення з приводу заборони рабства та підневільного стану.

Ключові слова: заборона рабства та підневільного стану, заборона торгівлі людьми, права людини й основоположні свободи, Конституція України, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.

В статье исследуется форма регламентации и правовой смысл запрета рабства и подневольного состояния, регламентированные Конвенцией о защите прав человека и основополагающих свобод 1950 г. На основе детального анализа научной полемики, соответствующей практики Европейского суда по правам человека и ряда статей действующего Уголовного кодекса Украины формулируется предложение о включении в ст. 28 Конституции Украины дополнительного положения, касающегося запрета рабства и подневольного состояния.

Ключевые слова: запрет рабства и подневольного состояния, запрет торговли людьми, права человека и основополагающие свободы, Конституция Украины, Конвенция о защите прав человека и основополагающих свобод 1950 г.

This article examines a form of regulation and legal meaning of the prohibition of slavery and servitude that are regulated by the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms 1950. Based on detailed analysis of scientific controversy, the relevant practice of the European court of human rights and several articles of the Criminal code of Ukraine formulates the proposal to include in article 28 of the Constitution of Ukraine additional provisions relating to the prohibition of slavery and servitude.

Key words: prohibition of slavery and servitude, the prohibition of human trafficking, human rights and fundamental freedoms, the Constitution of Ukraine, Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms 1950.

Постановка проблеми. 05 жовтня 2017 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Протоколів № 15 і № 16 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод» [1], ініціатором якого був Президент України. Безсумнівним є те, що прийняття цього законопроекту засвідчує прихильність України до ідей і цілей Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція) [2], а також підтверджує намір нашої держави забезпечити найбільш продуктивну її імплементацію в національну правову систему. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., ратифікована Верховною Радою України [3], відповідно до ст. 9 Конституції України [4] є частиною національного українського законодавства та підлягає обов'язковому застосуванню.

На момент прийняття Конституції України, у червні 1996 р., юридична сила положень Конвенції та перших десяти додаткових протоколів до неї (чинних на той час) із формального погляду ще не поширювалася на територію України, проте де-факто автори вітчизняного Основного Закону при розро-

бленні його положень урахували приписи вказаних міжнародних актів. Зважаючи на це, видається доцільним дослідження форми та змісту закріплення в чинній Конституції України прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конвенцією 1950 р.

Стан опрацювання. Тематика прав і свобод людини й громадянина, а також їх конституційного закріплення в Україні вже тривалий час є предметом досліджень вітчизняних науковців. У цих сферах правової науки накопичено значний масив бібліографічного матеріалу. Наприклад, у спеціальній літературі розгляд указаних проблем проводився в працях таких науковців, як Ю.М. Бисага, В.Н. Денисов, В.І. Євїнтов, Т.М. Заворотченко, Н.І. Карпачова, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, Ж.М. Пустовіт, П.М. Рабінович, М.І. Станійчук, П.Б. Стецюк, Б.Й. Тищик, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький та інші.

Мега статті. Проблематика доцільності закріплення в чинній Конституції України заборони рабства та підневільного стану крізь призму положень Конвенції про захист прав людини й основополож-

них свобод залишається недостатньо дослідженою. Тому вивчення зазначених питань і є метою цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш важливих заборон, установлених Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод, є заборона рабства й примусової праці, гарантована ст. 4. Зокрема, ч.ч. 1 і 2 цієї статті Конвенції наголошують: «Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю». Ч. 3 Конвенції визначає, які види роботи або служби не є примусовою чи обов'язковою працею [2]. Водночас заборона рабства та підневільного стану взагалі не знайшла свого відображення в чинній Конституції України, тоді як заборона примусової праці гарантована ст. 43 Основного Закону [4].

У науковій літературі [5, с. 28] відсутність в Основному Законі України закріплення заборони рабства та підневільного стану переважно пояснюється радянською спадщиною конституційного регулювання, яке з ідеологічних причин не передбачало самої можливості існування в країні рабства чи підневільного стану та розглядало їх заборону як певний анахронізм. Тому для посткомуністичних конституцій характерним є надання переваги загальному праву на особисту свободу й недоторканність і відсутність спеціальної заборони рабства здебільшого з етичних, а не правових підстав [6, с. 159; 7, с. 15]. Але цілком слушною видається думка інших дослідників про те, що закріплення в Конституції права на особисту свободу й недоторканність є лише непрямим заборонами рабства, яка об'єктивно не включена ні до змісту ст. 29 Конституції України, ні до змісту п. 3 ст. 43 Основного Закону України [8, с. 129–141].

Окрім цього, варто зауважити, що хоча право на особисту свободу й недоторканність є природним правом, однак не є абсолютним і підлягає відповідним обмеженням, а тому за своїм змістом не може охоплювати абсолютну заборону рабства й підневільного стану. Такий висновок підтверджується і Європейським судом із прав людини, який визначає ст. 4 Конвенції (поряд із її ст.ст. 2 і 3) як таку, що закріплює одну з основоположних цінностей демократичного суспільства. Водночас Суд указує, що на відміну від більшості положень Конвенції, припис п. 1 ст. 4 (щодо заборони рабства та підневільного стану) не передбачає винятків, а будь-які відступи від нього не допускаються згідно з п. 2 ст. 15 Конвенції, навіть у разі війни чи іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації (п. 116 Рішення Великої Палати Суду у справі «Stummer v. Austria» від 07 липня 2011 р. [9]).

Під час тлумачення понять ст. 4 Конвенції в межах відповідних справ Суд опирається на міжнародні акти (Конвенція про рабство 1926 р. [223] (справа «Siliadin v. France» п. 122), Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі й інститутів і звичаїв, подібних до рабства [11] (справа «C. N. and V. v. France», п. 90), Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 (Конвенція Міжнарод-

ної організації праці) [12] (справа «Van der Musselle v. Belgium», п. 32), Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [13] і Протокол про попередження й припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. [14] (справа «Rantsev v. Cyprus and Russia», п. 282) [15]).

Так, під час розгляду питання рабства Суд покликається, як він указує, на «класичне» визначення цього поняття, надане в п. 1 ст. 1 Конвенції про рабство 1926 р. [10], згідно з яким «рабство є стан чи становище людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них» (справа «Siliadin v. France» п. 122 [16]). У цій ж справі Суд зазначає, що поняття підневільного стану тісно пов'язане з поняттям рабства та є особливо серйозною формою заперечення свободи, яка виявляється в «зобов'язанні надавати свої послуги під примусом», а також «зобов'язанні «невільника» працювати на благо іншої особи та неможливості змінити своє становище» [16]. Водночас основна відмінність підневільного стану від примусової або обов'язкової праці, за змістом ст. 4 Конвенції, полягає у відчутті жертви, що її стан є постійним і що ситуація навряд чи зміниться [15].

Зауважимо, що забороняючи рабство, підневільний стан і примусову чи обов'язкову працю, ст. 4 Конвенції формально не встановлює заборони торгівлі людьми. Проте в рішенні від 7 січня 2010 р. у справі «Rantsev v. Cyprus and Russia» Суд наголошує, що «торгівля людьми за своєю природою ґрунтується на здійсненні повноважень, пов'язаних із правом власності. Вона трактує людей як товари, які можуть купуватися й продаватися, а також можуть бути залучені до примусової праці, часто низькооплачуваної або зовсім неоплачуваної, як правило, у секс-індустрії, а інколи і в інших сферах... У пояснювальній доповіді, яка супроводжує Конвенцію про протидію торгівлі людьми, така торгівля названа сучасною формою работоргівлі» [17, п. 281]. Тому Суд вважає, «що торгівля людьми, за змістом ст. 3(а) Палермського Протоколу [14] і ст. 4(а) Конвенції про протидію торгівлі людьми [13], підпадає під дію ст. 4 Конвенції» [17, п. 282].

Нарешті, у вже згадуваному рішенні у справі «Siliadin v. France» від 26 липня 2005 р. Європейський суд із прав людини наголосив, що застосування заборон, передбачених ст. 4 Конвенції, тільки до прямих дій держави буде несумісним із міжнародними інструментами, які спеціально стосуються цього питання, і зробить цю статтю неефективною [16, п. 89]. Тому Суд постановив, що відповідно до ст. 4 Конвенції держави мають такі позитивні та процесуальні зобов'язання: 1) ввести відповідні законодавчі й адміністративні положення (позитивне зобов'язання); 2) за відповідних обставин застосувати оперативні заходи щодо захисту жертв або потенційних жертв поводження, забороненого цією статтею (позитивне зобов'язання); 3) про-

вести розслідування в разі підозри, що права особи в рамках цієї статті були порушені (процесуальне зобов'язання).

Серед іншого в рішенні у справі «Siliadin v. France» від 26 липня 2005 р. [16] зазначено, що ст. 4 Конвенції накладає на держави-члени зобов'язання законодавчо передбачити обов'язок ефективно розслідувати дії, спрямовані на утримання особи в рабстві чи підневільному стані або притягнення до примусової чи обов'язкової праці, і накладати покарання за такі дії. Для того, щоб виконати це зобов'язання, держави-члени повинні ввести законодавчі й адміністративні положення, що забороняють такі дії й передбачають покарання за них (справа «Rantsev v. Cyprus and Russia» [17]).

Потрібно констатувати, що Україна виконала вказане зобов'язання в частині введення законодавчих положень, які передбачають покарання за тримання людини в рабстві або в підневільному стані, оскільки цілу низку статей Кримінального кодексу України (далі – КК України), який набув чинності 01 вересня 2001 р., можна охарактеризувати як такі, що встановлюють кримінальну відповідальність за діяння, які порушують заборону таких дій. Наприклад, це ч.ч. 2–5 ст. 143 КК України [18], що передбачають кримінальну відповідальність за «вилучення в людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин із метою їх трансплантації» та «незаконну торгівлю органами чи тканинами людини»; ст. 144 КК України, яка встановлює відповідальність за «насильницьке донорство»; ст. 146 КК України, яка передбачає відповідальність за «незаконне позбавлення волі або викрадення людини»; ст. 147 КК України, яка встановлює відповідальність за «захоплення або тримання особи як заручника...», ст. 149 КК України, яка передбачає відповідальність за «торгівлю людьми чи іншу незаконну угоду щодо людини»; ст. 150 КК України, яка встановлює відповідальність за «експлуатацію дітей»; ст. 150–1 КК України, яка передбачає відповідальність за «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» [18].

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує ст. 149 КК України, положення якої (відповідно до змін від 12 січня 2006 р.) були дещо розширені та викладені в новій редакції з метою їх узгодження з Парламентською Конвенцією ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.» і Протоколом «Про попередження й припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї» [14].

Так, ст. 149 КК України встановлює відповідальність за «торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, що вчинені з метою

експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи», а також цілий перелік кваліфікуючих ознак (учинення вказаних дій щодо неповнолітнього чи малолітнього, або організованою групою, або в поєднанні з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки тощо) [18]. При цьому примітка 1 до вказаної статті Кримінального кодексу наголошує, що «під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю чи примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення в злочинну діяльність, використання в збройних конфліктах тощо» [18].

Варто зауважити, що значна частина наведених статей Кримінального кодексу України набула особливої актуальності у зв'язку з подіями, спричиненими тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим і окремих територій Донецької й Луганської областей України. Крім цього, беззаперечно видається думка вітчизняного науковця А.Л. Сергєєвої про те, що рабство існує й донині в сучасній формі свого прояву, а саме – у торгівлі людьми, обсяги якої стрімко збільшуються [19, с. 125]. Отже, важко пояснити, чому до цього часу Україна не повністю виконала своє зобов'язання щодо введення законодавчих положень, які передбачають заборону рабства й тримання в підневільному стані, і ця заборона залишається поза межами вітчизняного конституційного регулювання.

Висновки. Зважаючи на проведений аналіз положень п. 1 ст. 4 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та наведених статей чинного Кримінального кодексу України, а також урахувавши складну соціально-політичну ситуацію в нашій державі, доходимо висновку, що закріплення на конституційному рівні заборони тримання людини в рабстві або в підневільному стані наразі є особливо актуальним. Більше того, включення вказаної заборони до положень Конституції України повністю відповідатиме загальному змісту зобов'язань, узятих на себе Україною щодо гарантування прав і свобод, визначених розділом I Конвенції, і забезпечуватиме імплементацію її положень у вітчизняну правову систему. Тому з огляду на змістовну близькість чинних положень ст. 28 Конституції України видається доцільним доповнення цієї статті Основного Закону України частиною четвертою такого змісту: «Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Поіменне голосування за проект Закону про ратифікацію Протоколів № 15 і № 16 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (№ 0159) у цілому. 05 жовтня 2017 р., 11:08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=14852.
2. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України від 16 квітня 1998 р., № 13, № 32 від 23 серпня 2006 р. – С. 270.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97–ВР // Голос України. – 1997. – 24 липня.
4. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. зі змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 // Офіційний вісник України від 01 жовтня 2010 р., № 72/1. – С. 15. – Ст. 2598.
5. Буроменський М.В. Про відповідність проекту Кримінального кодексу України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів, міжнародно-правовим нормам про захист прав і основних свобод людини / М.В. Буроменський // Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. – Вип. 10. – Київ-Харків. – 1994. – С. 28.
6. Ковлер А.И. Комментарий к статье 4 Конвенции / А.И. Ковлер // Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия. Право и практика. – Москва: Московский независимый институт международного права. – 1998. – С. 159.
7. Кохан Г.Л. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з рабством і работоргівлею: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Г.Л. Кохан. – Харків: 2002. – 20 с.
8. Тодика Ю.Н. Конституція України: проблеми теорії і практики: [монографія] / Ю.Н. Тодика. – Х.: Факт, 2000. – 680 с.
9. Case of Stummer v. Austria. Application no 37452/02. Judgment Strasbourg 07 July 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-105575"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
10. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р. зі змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 р. ООН. Конвенція. Міжнародний документ від 25 вересня 1926 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_161.
11. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства. ООН. Конвенція. Міжнародний документ від 07 вересня 1956 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_160.
12. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29. Міжнародна організація праці. Конвенція. Міжнародний документ від 28 червня 1930 р. № 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_136.
13. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Рада Європи. Конвенція. Міжнародний документ від 16 травня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_858.
14. Протокол про попередження й припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. ООН. Протокол. Міжнародний документ від 15 листопада 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_791.
15. Посібник щодо застосування статті 4 Конвенції. Заборона рабства і примусової праці. Рада Європи. Європейський суд з прав людини. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%D0%.pdf>.
16. Case of Siliadin v. France. Application no 73316/01. Judgment Strasbourg 26 July 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/siliadin_v_france_en_4.pdf.
17. Case of Rantsev v. Cyprus and Russia. Application no 25965/04. Judgment Strasbourg 7 January 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.refworld.org/pdfid/4b4f0b5a2.pdf>.
18. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон від 05 квітня 2001 р. № 2341–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
19. Сергеева А.Л. Историчний экскурс у торгівлю людьми: державно-правовий аспект / А.Л. Сергеева // Актуальні проблеми державного управління. – Х.: Вид-во УАДУ. – 2003. – Ч. 1. – Вип. 2(16). – С. 125.